

CZU: 811.135.1'38:82-97

O ABORDARE STILISTICĂ A TEXTULUI RELIGIOS

Iraida CONDREA

Universitatea de Stat din Moldova

Textele religioase au stat la baza culturii scrisului în limba română. Studiarea cărților religioase publicate la Chișinău în secolul XIX contribuie la depistarea unor particularități lexico-sintactice și terminologice inedite, în funcție de tipul lucrării. Edițiile de carte religioasă din acea perioadă pot reprezenta retipăriri, adaptări, traduceri, fiecare înscriindu-se într-o arie tematică și stilistică deosebită. Limbajul lor se caracterizează prin împrumuturi terminologice, adaptări și interferențe. Evaluarea acestui patrimoniu lărgiște și aprofundează informațiile ce țin de stilistica textului și de domeniul discursului religios. Sunt caracterizate diverse varietăți ale textelor cu tematică religioasă, argumentându-se existența separată a unui stil religios.

Cuvinte-cheie: *text religios, discurs religios, limbaj religios, stil, adaptare, traducere, împrumut.*

A STYLISTIC APPROACH TO THE RELIGIOUS TEXTS

Religious text constitutes the base of the writing culture in Romanian. Depending on the type of the work, religious texts published in the XIX century contribute to the discovery of some unprecedented lexico-syntactical peculiarities. The editions of religious books from that period can represent reprintings, adaptations, translations, but each of them is part of a specific thematic and stylistic area. Their language is characterized by terminological loans, adaptations, and interferences. The evaluation of this heritage enlarges and deepens the information referring to the stylistics of the religious texts and the religious discourse.

Keywords: *religious text, religious discourse, religious language, style, adaptation, translation, loan.*

Textele religioase reprezintă o parte importantă a culturii noastre spirituale, prin ele au pătruns în mase învățătura creștină și valorile perene ale umanității. De la primele tipăriri în limba română și până astăzi, cartea religioasă a constituit o sursă de lumină pentru toate generațiile care s-au aplecat asupra ei. Respectiv, studiul textului religios a antrenat specialiști din cele mai diverse domenii ale științelor – teologia, filosofia, istoria, filologia ș.a. Pentru limba și literatura română limbajul bisericesc constituie „o variantă funcțională paralelă și echivalentă cu ceea ce am putea numi limbajul laic... Varianta literară religioasă reflectă dimensiunea spirituală a culturii noastre” [1, p.445].

Cărțile bisericești, datorită importanței lor pentru cultul religios și a răspândirii masive, au fost tipărite de-a lungul secolelor în repetate rânduri, iar fiecare ediție veche ajunsă până la noi prezintă, de regulă, o piesă de patrimoniu, care, în afară de informația concretă la tema respectivă, conservă și fapte de limbă specifice anumitor perioade, urme ale diverselor influențe și contacte cu alte limbi și culturi. Astfel, textele religioase au constituit subiecte a multe exegeze de înaltă ținută academică și culturală.

Au existat însă și perioade mai puțin prielnice pentru această tematică, din motive ideologico-politice. În spațiul basarabean, de exemplu, în perioada sovietică tematica religioasă era interzisă, complet tabuizată, astfel că s-a format cu timpul un imens vid în ceea ce privește investigațiile în domeniul tematicii creștine, în general, și în domeniul studiului filologic al textelor de acest fel, în particular. În Republica Moldova textele religioase rămân încă la periferia cercetărilor științifice, iar despre particularitățile stilistice și de limbaj, practic, nu se discută. Niciun autor de aici nu amintește despre existența unui stil/limbaj/text religios, acestea lipsind chiar și în cele mai recente studii cu privire la stil. Despre anumite texte cu tematică religioasă s-a scris foarte puțin și, în mod tradițional, doar în cadrul tematicii care ține de literatura română veche, deoarece texte precum *Cazania* lui Varlaam sau *Psaltirea în versuri* de Dosoftei puteau fi abordate (bineînțeles, de pe poziții ideologice de partid) chiar și în perioada sovietică. Această arie de cercetare, lărgită și înnoită, se menține și în prezent [2], iar ca o realizare mai proeminentă în acest domeniu putem remarca publicarea în 1991 la Chișinău a operelor mitropolitului Varlaam, ediție unică, deocamdată, în spațiul românesc, care a permis pentru toată lumea accesul la textul celebrei „Cazanii” [3].

În ultima perioadă, în Republica Moldova cărțile religioase se bucură de o atenție sporită din partea **istoricilor**, care documentează și scot în evidență valoarea de patrimoniu a lucrărilor aflate în diverse colecții,

examinează circumstanțele în care au fost editate/difuzate/răspândite/valorificate cărțile de cult, rolul unor personalități istorice în amenajarea vieții religioase în spațiul dintre Prut și Nistru, inclusiv prin deschiderea de tipografii, biblioteci, instituții de învățământ [4-7].

Conform studiilor realizate de istorici, după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus în 1812 autoritățile ecleziastice au inițiat o activitate intensă de tipărire a cărților religioase în limba română, reeditate, traduse sau compilate, care au păstrat diverse caracteristici ale epocii în care au apărut, iar studiul filologic al acestora se află abia la etapa inițială. Pentru a stabili repertoriul cărților de cult, publicate la Chișinău în secolul XIX, a fost examinat catalogul alcătuit de istoricul Igor Cereteu „Carte românească veche și modernă în fonduri din Chișinău” (Iași 2011), din care au fost extrase doar titlurile edițiilor apărute la Chișinău. S-a constatat că în această perioadă au apărut 78 de publicații, printre care se numără cărți liturgice cu mai multe ediții: *Liturghie* – anii 1815, 1837, 1859, 1860; *Psaltire* – anii 1818, 1857, 1907; *Evanghelie* – anii 1855, 1912 (3 ediții). De asemenea, au avut mai multe ediții *Molitvelnicul*, *Ceasoslovul*, *Cartea de rugăciune*, *Acatistul Maicii Domnului* ș.a. Aceste texte, publicate după formarea în 1813 a Eparhiei Basarabiei în frunte cu mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, aveau anumite particularități ce le deosebeau de edițiile anterioare, în special prin inserția unor informații cu privire la înalta oblaudire a împăratului Rusiei, a dedicațiilor elogioase aduse întregii familii imperiale ș.a. [8].

Se știe că una dintre condițiile impuse de Sinodul de la Sankt-Petersburg era ca în Tipografia Eparhială din Chișinău să fie publicate cărți traduse din „limba slavonească”, precum și alte interdicții sau indicații în legătură cu activitatea tipografică [6]. Or, după cum arată informațiile incluse în foile de titlu, publicațiile de la Chișinău nu erau (și nici nu puteau fi) doar texte traduse. Existau câteva tipuri de ediții:

a) reeditarea textelor publicate anterior în limba română, de exemplu, *Liturghierul*, *Evanghelia*, *Psaltirea* ș.a., pentru care pe foaia de titlu se indica: s-au tipărit cartea aceasta, ce se numește Liturghie, în exarhiceasca tipografie a Basarabiei (Liturghie, 1815); Dumnezăiasca Scriptură, a legii vechi și a ceii noao, de pe tălmăcire românească, carea mai întâiu s-au tipărit în Transilvanie, iară acum s-au tipărit cu chieltuiala Rossieneștii Soțietăți a Bibliei, în păzita de Dumnezeu, împărăteasca cetate Sanktpeterburg, în anul de la zidirea lumii 7327, iară de la întruparea Cuvântului lui Dumnezeu 1819. (Biblia de la Sankt-Petersburg); Împărăteasca, de Dumnezeu păzită, cetate Sanktpäterburg, de pe cea din Transilvanie tipărită românească tălmăcere. Acum de al doilea s-au tipărit, Noul Testament, cu chieltuiala și osârdiia Rossieneștii Soțietăți a Bibliei. În anul de la întruparea Cuvântului lui Dumnezeu 1819; S-au tipărit cartea aceasta, ce să numește Tipicon, după cel ce au ieșit întâi în Iași, în duhovniceasca tipografie, în păzitul de Dumnezeu oraș Chișinău, a oblastiei Bessarabiei, la anu de la facerea lumii 7365. Iară de la nașterea ce după trup a lui Dumnezeu Cuvântul 1857. Iunie 20. Indictul 15.

De menționat că în cărțile liturgice, cum ar fi *Liturghierul*, *Psaltirea*, *Triodul*, *Apostolul*, pe tot parcursul secolului XIX s-a menținut indicația „s-au tipărit cartea aceasta”, ceea ce ar însemna că respectiva lucrare este o reproducere după o ediție românească, nefiind implicate aici traduceri sau adaptări din limba slavonă, făcute în timpul publicării;

b) cărți adaptate, completate cu anumite secvențe, care cuprindeau mențiuni de tipul: îndreptată întocma după rânduielile ce sînt așazate în cărțile slovenești și să întrebuițază în pravoslavnicile bisearici a împărăției Rossiei (Rânduiiala sfințirii bisericii, 1820.

Ajustările făcute și motivarea acestora sunt explicate făcându-se trimitere și la diverse surse, de exemplu: Iară cu blagoslovenia prea sfântului, îndreptătorului Sinod și a prea osfințitului Gavriil Exarh Mitropolit Chișinăului și Hotinului. Cartea aceasta ce să numește Molitvennic, după așezarea Molitvennicului slovenesc, ce să întrebuițază în pravoslavnicile bisearici a împărăției Rossiei, îndreptat și a doao ne asemănat mai mult decât cel ce au ieșit mai nainte în Iași. S-au tipărit în exarhiceasca tipografie a Basarabiei, ce se află în sfânta Mitropolie a Chișinăului și a Hotinului, în Chișinău. La anul de la facerea lumii 7328. Iară de la nașterea cea după trup a lui Dumnezeu Cuvântul, 1820. Indictul 8. În luna lui august;

c) traduceri propriu-zise „din limba slovenească” sau, mai târziu, din limba rusă, care conțin mențiunile respective: s-au tălmăcit pre limba românească de pre cea slovenească *cărticica aceasta (Pentru datoriiile presviterilor, 1823); s-au tălmăcit moldovenește de pre cel slovenesc și s-au tipărit în duhovniceasca tipografie a Bessarabiei, în Chișinău, anul 1823 (Tipic, 1823); Iară de pre cea slavonească s-au tălmăcit pe limba moldovenească (Instrucția Blagocinului, 1827); s-au tălmăcit de pre cea rusască și s-au tipărit în duhovniceasca tipografie a Bessarabiei (Cântare de rugăsiune pentru vreme de epidemie, 1830). S-au tălmăcit pe*

limba românească din cea slavenească și s-au tipărit în exarhiceasca tipografie din Mitropoliia Chișinăului la anul 1816 în luna lui noiembrie (Urmarea cântării de rugăciune); Scos din cel slavenească și tipărit în exarhiceasca tipografie a Chișinăului. Anul dela H(risto)s 181. (Catihis, 1816); Slujba și acathistul Acoperemântului Preasfintei Născătoare de Dumnezeu. Moldovenește dres de protoiereul Iustin Ignatovici după cărticica ruscă din Kiev de la anul 1890 și după cărticica moldovenească a Episcopului Romanului Melhisedec de la anul 1887. Traduse de el din slavenească după cărticica, tot din Kiev, de la anul 1878. Chișinău. Tipografia Eparhială, 1913.

O bună parte dintre textele traduse se referă la organizarea vieții bisericești în cadrul Imperiului Rus în general sau conțin texte specifice ale unor slujbe, rugăciuni, acatiste etc., care nu circulau în centrele ecleziastice românești. Ca tematică, structură și limbaj, aceste texte, tipărite în secolul XIX la Chișinău, conțin numeroase informații și particularități specifice, care reflectă perioada în care au fost editate. Marea lor diversitate reclamă și o abordare diferențiată în procesul de analiză, pentru a încadra fiecare text într-o categorie concretă. Este important ca prin studierea cărților de cult publicate în secolul XIX să se completeze și cercetările de stilistică, în general, cu încadrarea stilului religios, în particular, deoarece în spațiul basarabean până în prezent s-au făcut doar referințe sumare cu privire la stilul și limbajul religios sau la particularitățile generale ale unor texte consacrate, atribuite mai mult literaturii.

Or, textele religioase reprezintă o mare diversitate structurală și funcțională, iar pentru investigațiile filologice este de o importanță primordială clasificarea acestor texte și delimitarea anumitor categorii/substiluri în baza unor trăsături definitorii, lucru destul de anevoios, după cum arată cercetările de ultimă oră. Stilistica studiază faptele de limbă, specifice unor anumite tipuri, tematici, situații de comunicare, având în vizorul său fenomenele de limbă cu cea mai mare pondere și cu cea mai mare eficiență în cazurile respective și scoțând în evidență particularitățile concrete și fenomenele caracteristice de expresivitate. Majoritatea studiilor de stilistică sunt făcute în baza textelor reprezentative pentru toate domeniile vieții – artă, cultură, știință, educație, mass-media, drept, economie, politică ș.a., deoarece fiecare domeniu a dezvoltat un limbaj și o mare varietate de texte cu elemente specifice sferei în care sunt folosite.

De cele mai multe ori, textele sunt incluse în unul dintre stilurile funcționale tradiționale – *beletristic, științific, administrativ-juridic, publicistic*, la care diverși autori adaugă și altele – *stilul colocvial, stilul epistolar, stilul oratoric, stilul religios* etc. Această repartizare/identificare a stilurilor creează o anumită ordine în multitudinea de texte, dar, după cât se pare, totdeauna se mai găsește loc pentru schimbare, cu atât mai mult cu cât unele stiluri sau texte din diferite stiluri au și particularități comune. Astfel că „mai puțin întemeiată și nu foarte productivă pare astăzi ideea unei clasificări omogene, în care stilurile funcționale să apară ca unități de același rang, net separabile: complexitatea fenomenelor stilistice, dependența lor de factori culturali și sociali se opune reducionismului bazat pe opoziții binare și ierarhizării rigide” [9, p.4]. Chiar dacă nu se pot face delimitări absolute, stilurile se identifică prin particularități specifice de limbaj, dar și prin delimitarea unor substiluri, cu texte, tematici, limbaje mai mult sau mai puțin uniforme.

De remarcat că până în anul 1989 printre stilurile funcționale ale limbii române nu se regăsea un stil religios sau bisericesc, iar textele religioase erau analizate ca și cum în afara vreunui stil, vorbindu-se totuși despre elementele caracteristice ale limbajului acestora, văzut, în general, ca o importantă etapă istorică în dezvoltarea limbii române literare, pentru că limba textelor religioase a reprezentat mult timp varianta cea mai cultivată și mai unitară a limbii române [10].

În ceea ce privește denumirea stilului/limbajului, cercetătorii au mai multe păreri, propunându-se denumiri ca *stil religios, limbaj religios, limbaj bisericesc, stil ecleziastic, limbaj sacerdotal* ș.a. [11, p.241], precum și „*limba cărților bisericești*”, „*limba textelor religioase*”, „*limba bisericii*”, „*limbaj teologic*” [12]. Fiecare dintre denumirile enumerate are un suport logic, deoarece reflectă particularități caracteristice unuia și aceluiași obiect de studiu. Toate aceste denumiri-caracterizări se referă, în fond, la **textele cu tematică religioasă**: acestea sunt foarte diferite atât ca stil, cât și ca structură, iar în baza unor particularități lingvistice proeminente pentru fiecare scriere se pot încadra în diverse stiluri, pentru că pot acoperi practic orice domeniu – științific, administrativ-juridic, beletristic, publicistic. În acest sens, Gh.Chivu consideră că „scrișul religios, realitate diversă și complexă, ce acoperă și ilustrează domenii multiple, de la creația literară până la exegeza științifică de aleasă ținută, de la textul de tip tehnic și administrativ până la publicistică, este, în mod indiscutabil, o componentă structurală definitorie a culturii românești” [13, p.54].

Spre deosebire de alte tipuri de scrieri, o mare parte dintre **textele cu tematică religioasă**, ce formează baza culturii spirituale, se perpetuează pe parcursul secolelor, acestea fiind reluate și retipărite în permanență, pentru că sunt indispensabile cultului religios. Este important a menționa că pentru creștinism o valoare primordială au **cărțile bisericești**, ca parte componentă a spiritualității creștine, a slujbelor religioase și a tradițiilor ecleziastice. Cea mai importantă carte bisericească este *Biblia* sau *Sfânta Scriptură*, care a generat o serie de alte cărți, bazate pe extrase din *Biblie – Evanghelia* (sau *Evangheliarul*), *Apostolul*, *Psaltirea*. Anume acestora li se atribuie **limbajul biblic/bisericesc de bază**, care poate fi identificat și în multe alte lucrări, texte, cărți cu tematică religioasă.

O altă categorie de cărți bisericești, indispensabile creștinismului, o constituie **textele liturgice**, cu caracter imnologic, în conformitate cu care se desfășoară **cultul divin public**, slujbele în biserici și alte activități, ritualuri, ceremonii religioase. Acestea sunt *Liturgiul*, *Mineul*, *Ceaslovul sau Orologiul*, *Molitvelnicul sau Evloghiul*, *Octoiul*, *Triodul*, *Penticostarul*, *Tipicul*, cărți nelipsite în biserici. Multiple texte cu tematică religioasă se regăsesc sub formă de *omilii/predici*, *acatiste*, *pastorale*, *rugăciuni*, *viețile sfinților*, *învățăături* ș.a.

Studiile științifice referitoare la cultul creștin se referă la domenii teologice concrete ca *liturgica*, *morală*, *dogmatica*, *omiletica*, *istoria religiilor* și la alte aspecte ale vieții bisericești. Nu în ultimul rând, tematica religioasă este prezentată în **lucrări cu caracter publicistic – reviste, ziare, portaluri media** ș.a. ce reflectă evenimente și activități din domeniul religios, expuse în formele tradiționale ale genului – reportaj, interviu, articol, cronică, masă rotundă ș.a.

Includerea tuturor acestor tipuri de texte într-un singur stil pare anevoioasă și chiar artificială în anumite cazuri, dată fiind marea diversitate tematică și structurală pe care o acoperă. Or, liantul esențial al acestor scrieri este, pe de o parte, domeniul lor tematic religios, iar, pe de altă parte, sunt elementele stilistice specifice, reflectate în lexic, morfosintaxă, prozodie, topică. Toate acestea sunt argumente reprezentative și suficiente pentru constituirea unui stil aparte – **stilul religios**, care ar trebui să completeze lista tradițională a stilurilor funcționale ale limbii române.

Autorii care studiază anumite texte religioase concrete adoptă de multe ori denumirea de *limbaj religios* [14-16], cu specificarea domeniului din care face parte textul respectiv. În acest sens, este elocventă următoarea sinteză prezentată de Ana Maria Bărbuleanu (Tereche): „În funcție de ramurile religiei căreia îi este destinat, se disting următoarele **varietăți interne** (subl.n. – I.C.) ale limbajului religios:

- Limbajul biblic – cel mai vechi și cel mai conservator;
- Limbajul liturgic – apropiat în privința caracterului refractar la inovații de cel biblic;
- Limbajul tehnic religios – comparabil cu limbajele socioprofesionale specifice variantelor laice ale limbii române literare;
- Limbajul omiletic – mai liber decât celelalte două variante și care permite o evidentă personalizare a mesajului;
- Limbajul dogmatic sau teologic – privește expunerea și fundamentarea teoretică a izvoarelor și a dogmelor religioase.

Dintre toate acestea, dominant este **limbajul biblic**, datorită faptului că el reprezintă nucleul obiectului de referință confirmată și de tradiție în cultura românească” [17, p.20].

În repertoriul cărților religioase publicate la Chișinău în secolul XIX se regăsesc texte ce etalează toate varietățile limbajului religios; or, în funcție de categorie, de „paternitatea” fiecăruia, particularitățile lexicogramaticale sunt diferite. Datorită faptului că multe dintre ele au fost traduse sau „așezate” după modelele slave, se poate observa o mare fluctuație și diversitate terminologică, în special în lucrările cu caracter prescriptiv administrativ, cum ar fi *Tipicul* (1823) sau *Instrucția blagocinului* (1827), dar și texte panegirice, cum ar fi *Slujba prea cuvioșilor părinților noștri întocma cu Apostolii Metodie și Chiril*, (1865); *Acatistul Preasfintei stăpânei noastre Născătoarei de Dumnezeu bucuria tuturor scârbiților* (1909). Împrumuturile, unele structuri sintactice și particularități de topică etc. sunt rezultatul procesului de traducere, al transferului lingvistic, ce constă în preluarea de către un idiom scris a unor structuri proprii altui idiom [18, p.17]. În funcție de tipul textului, de structura acestuia, el reprezintă o componentă a discursului religios, studiat pe larg de mai mulți autori [*a se vedea*: 19, 20].

Aceste publicații din secolul XIX reprezintă o etapă de dezvoltare a limbajului și a stilului religios în procesul său de devenire, în special în spațiul basarabean, și oferă un bogat material pentru investigațiile filologice și teologice consacrate evoluției discursului religios.

Referințe:

1. CHIVU, Gh. O variantă ignorată a românei literare moderne – limbajul bisericesc. În: *Limba română*, XLIV, 1995, nr.9-12.
2. *Ipostaze ale literaturii române vechi și premoderne (secolele XVI-XVIII). Studii și texte / Alcătuire: Vlad Chiriac. Coordonare și îngrijire a textelor: Pavel Balmuș, Svetlana Korolevski. Chișinău, 2007.*
3. VARLAAM, mitropolitul Moldovei. *Opere*. Chișinău, 1991.
4. FUȘTEI, N. *Издательская деятельность митрополита Гавриила Бэнулеску-Бодони*. În: *Codrul Cosminului*, XIX, 2013, nr.1, p.25-46.
5. CERETEU, I. *Carte românească veche și modernă în fonduri din Chișinău. Catalog*. Iași, Tipo Moldova, 2011.
6. DANILOV, M. *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia, 1812-1918*. Chișinău, 2007.
7. CERETEU, I. *Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova. Ediție enciclopedică*. Chișinău, 2016. 472 p.
8. CONDREA, I. Structura primelor cărți religioase în limba română, tipărite în tipografia exarhicească din Chișinău. În: *AKADEMOS*, 2016, nr.1, p.115-119.
9. ZAFIU, R. *Diversitate stilistică în româna actuală*. București, 2001.
10. ȚÂRA, V.D. *Discursul religios, model și normă de exprimare îngrijită în epoca veche*. <http://www.diacronia.ro/en/indexing/details/A6/pdf>
11. OBORCEA, N. Încercare de definire a stilului religios. În: *AUT (Analele Universității Timișoara)*, XLII-XLIII, 2004-2005, p.241-248.
12. DIACONIȚĂ, G. *Stilul religios în diacronie*. https://www.academia.edu/19884501/Stilul_religios_in_diacronie
13. CHIVU, Gh. Scrisul religios, componentă definitorie a culturii vechi românești. Locul textelor bisericești în cadrul scrisului românesc. În: *DACOROMANIA* (Cluj-Napoca), serie nouă, XVII, 2012, nr.1, p.54-67.
14. DELEANU, M.M. *Limba bisericesc sau stil religios?* <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A13033/pdf>
15. DRĂGHICESCU, R. *Expresivitatea nivelurilor limbii în limbajul rugăciunii*. <http://revistateologica.ro/wp-content/uploads/2016/01/4.-Expresivitatea-nivelurilor-limbii-in-limbajul-rugaciunii.pdf>
16. TELEOACĂ, D.L. *Tradiție vs inovație. Cu referire la limbajul bisericesc (catihetic) actual* <http://www.agonia.net/index.php/essay/14059021/email.html>
17. BĂRBULEANU (TERECHE), A.-M. *Limbajul religios românesc actual*. Craiova, 2013.
18. MUNTEANU, E. *Lexicologie biblică românească*. București: Humanitas, 2008.
19. OBREJA RĂDUCĂNESCU, D. *Discursul religios – discurs specializat* <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A126/pdf>
20. GUIA, S. *Discursul religios. Structuri și tipuri*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014.

Prezentat la 03.09.2016